

ҚЫРҒ.
ӘІСІК
6 54

К. Оморов, Ж. Оморов

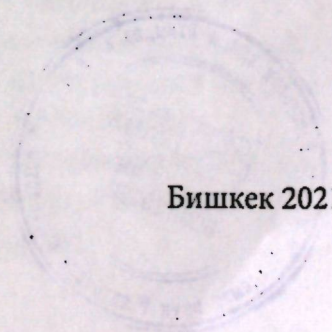

Ажыбек Датка

КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТИНИН ТҮПТӨЛҮШҮНӨ
ЖАНА ӨНҮГҮҮСҮНӨ АЖЫБЕК ДАТКАНЫН,
АНЫН УУЛУ НУРАК ДАТКАНЫН,
НЕБЕРЕСИ КЫДЫРАЛЫ ДАТКАНЫН
КОШКОН САЛЫМДАРЫ ЖАНА
АЛАРДЫН МААНИСИ

Р/Ф

Бишкек 2021

Кырг. 664972
9(c)к
57
Оморов Ж.
Оморов Ж.
Ажыбек датка
2021
276499
... expression of apofE, retinol binding
... of polymeric immunoglobulin receptor (SC-PIG
... being strongly up-regulated in 12 months HCC be
... of apofE an additional immunoreactive band
... in contrast, expression of MUP(s) detected
... in HCC and in the case of
... similar up-regulation
... abolished (Fig.

УДК 821.51-3
ББК 84 (5 Куп)
0 57

9(с)к
0 57

Оморов Каныбек, Оморов Жаныбек

0 57 **Ажыбек датка.** Кыргыз мамлекетинин түптөлүшүнө жана өнүгүүсүнө Ажыбек датканын, анын уулу Нурак датканын, небереси Кыдыралы датканын кошкон салымдары жана алардын мааниси.

Место и роль Ажыбек датка, его сына Нурак датка и внука Кыдыралы датка в упрочении и развитии кыргызской государственности. – Б.: Учкун, 2021. – 48 б. текст кырг., орус тил.

ISBN 978-9967-17-132-9

КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТИНИН ТҮПТӨЛҮШҮНӨ ЖАНА ӨНҮГҮҮСҮНӨ
АЖЫБЕК ДАТКАНЫН, АНЫН УУЛУ НУРАК ДАТКАНЫН,
НЕБЕРЕСИ КЫДЫРАЛЫ ДАТКАНЫН КОШКОН САЛЫМДАРЫ ЖАНА
АЛАРДЫН МААНИСИ

МЕСТО И РОЛЬ АЖЫБЕК ДАТКА, ЕГО СЫНА НУРАК ДАТКА И
ВНУКА КЫДЫРАЛЫ ДАТКА В УПРОЧЕНИИ И РАЗВИТИИ
КЫРГЫЗСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

Дизайнер: Эшенкулов К.М.
Корректору Г. М. Абдрахманова
Компьютердик калыпка салган «Полиграфиялык өндүрүү
технологиясы» адистиги боюнча инженер Мураталиева Г.А.

Басууга 30.09.2021-ж. Формат 60 x 84 1/16. Колуму 3,0 б.т.
Нускасы 500 даана. Заказ 369.

720031, Бишкек шаары, С. Ибраимов кочосу, 24.
«Учкун» ААКнын басмаканасында басылды.

ISBN 978-9967-17-132-9

664972

УДК 821.51-3
ББК 84 (5 Куп)

Оморов К.,
Оморов Ж., 2021

**КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТИНИН ТҮПТӨЛҮШҮНӨ
ЖАНА ӨНҮГҮҮСҮНӨ АЖЫБЕК ДАТКАНЫН,
АНЫН УУЛУ НУРАК ДАТКАНЫН,
НЕБЕРЕСИ КЫДЫРАЛЫ ДАТКАНЫН
КОШКОН САЛЫМДАРЫ ЖАНА
АЛАРДЫН МААНИСИ**

Кыргыз мамлекетинин эки миң жылдан ашык болгон тарыхы кыргыз элинин улуттук сезимин курчутуп, өзүн этнос катары сактап калышына жана Борбор Азиянын учу-кыйырына көз жеткис мейкининде эгемендүү мамлекет жаратуусуна өбөлгө түзгөн.

Өткөн окуяларды олуттуу жана кылдаттык менен түшүнүүгө тарых өзү үйрөтөт.

Өзүнүн улуу ата-бабаларынын ысымдары менен сыймыктанууга укук берет.

Өз ата мекенине берилгендик жана өз өлкөсүнүн азыркы жана келечектеги абалына, элдин тагдырына жоопкерчилик сезим менен катышууга тарбиялайт.

Улуттук аң-сезимдин калыптанышы үчүн кыргыз элинин өткөндөгү тарыхы, ар кандай замандагы жашоо турмушу, маданияты, ошону менен кошо кыргыз урууларынын башында турган, кыргыз мамлекеттүүлүгүн коргоп калган улуу инсандар жөнүндөгү тарыхый маалымдар зор мааниге ээ.

Алардын арасында кыргыз элинин чыгаан уулу Алчкен уулу Ажыбек датка болгон.

Элдин айтуусуна жана тарыхчы-илимпоздордун изилдөө маалыматтарына карата Ажыбек датка болжолу менен Таласта 1780-жылы туулган.

Тарыхый далилдер боюнча бытыранды кыргыз уруулар, ошонун ичинде Талас өрөөнүндө да жашап туруучулары, 1823-жылдан баштап аскердик жактан күчтүү Кокон хандыгынын бийлигине жана таасирине айласыздан өткөнгө мажбур болушкан.

Кокон хандыгын башкарып турган Мадали хандын талабы боюнча, ошол мезгилде кеңири Талас, Кетмен-Төбө, Чаткал, Аксы чөлкөмүндө жашап туруучу уруулар үчүн атак-даңктуу, зоболосу бийик башкаруучу дайындалыш керек эле.

Ушул максат менен иштин накта жагдайын изилдеп билиш жана элдин көөнүн байкаш үчүн Мадали хан Таласка өзүнүн жакын кеңешчилерин жөнөтөт.

Карапайым калктын сыйына татыган жана уруулардын аттуу-баштууларынын арасында кадыр баркы, бедели талашсыз түрдө бийик болгон бир гана Алчикен уулу Ажыбектин кандидатурасы татыктуу экенине ишенгенден кийин гана Кокон хандыгынын башкаруучусу Мадали хан өзүнүн жарлыгы менен Ажыбек баатырды бүткүл Талас өрөөнүнө тийиштүү кыргыз урууларынын башчысы кылып дайындайт жана 1838-жылы датка (генерал-губернатор) деген наамды ыйгарат.

Кокон хандыгынын иерархиялык шатысында датка титулу (кызмат) өзгөчө орунду ээлеген. Датка титулу өмүр бою берилчү, датканын негизги функциясына жана милдеттерине казылык (соттук) жана диний иштерге контроль кылуу, ошондой эле хандын наамына элдин атынан түшкөн арыздарды жана өтүнүчтөрдү кароо дайындалып киргизилчү.

XVIII–XIX кылымдарда Кокон хандыгынан кыргыз элинин чыгаан уул, кыздары датка титулдарын алышкан: Алай өрөөнүндө – Алымбек датка, Жумгал өрөөнүндө – Медет датка, Чүй өрөөнүндө – Айдарбек датка, Талас өрөөнүндө – Ажыбек датка, Нурак датка, Кыдыралы датка.

Борбор Азия (Түркестан) аялдарынын ичинен датка титулдарын Түркестандын укмуштуу (легендарлуу) айымдары алышкан – алайлык Курманжан датка жана таластык Зияда датка (Зыйнат датка).

Зияда датка (Зыйнат датка) Кокон ханы Шералынын энесинин эжеси болгон. Санжырачы Төрөкан уулу Эсенкандын билдирүүсү боюнча Зыйнат датка аксылык миңбашы Нүсүп бийдин жубайы болгон деп айтылат (бул тарыхый маалыматтар тарых илимдеринин кандидаты Д. Б. Сапаралиевдин “XVIII кылымдан XIX кылымдын ортосуна чейинки Ош жана анын айланасынын этносаясий тарыхы”. – Бишкек: «Илим», 1999 аттуу монографиясында баяндалган).

Бул көрүнүктүү, чыгаан айымдар кыргыз элинин татыктуу кыздарынан болгон. Биз алар менен чыныгы сыймыктанып, эстен чыгарбашыбыз керек жана алардын Кокон хандыгынын башкаруу мезгилинде кыргыз элинин тарыхына даңктуу барактарын жазып киргизген улуу ысымдарын муундан муунга өткөрүп беришибиз керек.

Таластык Зыйнат датканын биографиясын, коомдук-саясий ишмердигин жана поэтикалык чыгармачылыгын билүү илимпоздор (тарыхчы, философ, саясат таануучу, адабиятчы ж.б.) тарабынан атайын жана олуттуу изилдөөлөрдү талап кылат.

Кыргыз даткалар карамагындагы жерлерде чексиз бийликке ээ болушкан жана негизинен Кокон хандыгынын экономикалык түрүндөгү саясатын жүргүзүшкөн, атап айтканда салык, чарбалык төлөмдөрдү чогулткан.

Эгерде Ажыбек датканын биографиясына көз жүгүртсөк, ал Кокон хандыгы тарабынан бийликке коюлган киши болуп, ошол эле учурда өзүнүн карамагындагы жерлердеги кыргыз уруулардын башчысы болуп татаал өмүр сүргөн. Бир жагынан Ажыбек датка өзүнүн элин тышкы экспансиядан коргоп көз ка-

ранды эместигин сактап калууга аракеттенет, а бөлөк жагынан датка өзүнүн уулдары Нурак жана Кудаяр менен Кокон хандыгына кызмат кылат. Саясий ишмер, даанышман жетекчи катары Ажыбек датка элдин да, бийликтин да колдоосуна жана ишенимине ээ болууга умтулган.

Өзүнүн карамагындагы жерде Ажыбек датка калктын муктаждыгын жана керектөөлөрүн канааттандырыш үчүн чарбалык ишканаларды өнүктүрүү боюнча ыңгайлуу шарттарды түзгөн.

Ажыбек датка кырк жигит кармаган, аларды кийим-кече, үй-жай, курал-жарак менен камсыз кылуу үчүн атайы өндүрүш ачкан. Ажыбек датка жардыларга кенен жардам берген, үйү жокко үй, аты жокко ат, тону жокко тон, тамак-ашы жокко тамак-аш берген. Ошондуктан ошол кездеги ар кайсы уруулагы бечара карыптар Ажыбек даткага кайдан да болсо дайыма келип, кызмат кылып, жетекчиси менен бирдикте элди тышкы душмандан, ички кастардан коргоп күн өткөрүп жатышкан.

Чет жакадагы душмандардан элди коргоо максатында Ажыбек датка жана анын уулу Нурак азыркы Талас облусунун Манас районунун аймагына ошол кезде эки жерге коргон (чеп) салдырган “Чоң Коргон” жана “Үч Коргон” (бул жөнүндө Кыргыз ССРинин тарыхынын 1-томунда даана жазылган).

Ажыбек датканын бейнеси, инсандын келбети кыргыз элинин корунуктуу жазуучусу, Кыргыз Республикасынын Баатыры Тологон Касымбековдун “Сынган кылыч” тарыхый романында даана берилген. Бул романда кыргыз элинин кызыкчылыгын көздөгөн, Талас, Кетмен-Төбө, Чаткал, Аксы өрөөнүндөгү кыргыз урууларынын башын бириктирип уюштурган Ажыбек датканын бейнеси (образы) ачык айкын туура ачылат (романда Ажыбай датка деп жазылган). Бул эң сонун тарыхый чыгармада Кокон хандыгынын басымына каршы кыргыз урууларын бириктирип, Кокон хандыгынын бийлигин кыргыз элине тартып алып берүү боюнча Ажыбек датканын ролу зор экендиги көр-

сөтүлгөн. Ажыбек датканын чечимин көпчүлүк эл колдоп Аксылык Нүсүп бий менен Таластык Сыйдалы бек башында турган бир канча миңдеген кол Коконго жөнөп кетет. Бул аскердик аракетине Бухаранын эмири Насрулло Батырхан Кокон хандыгынын башкаруучусу Мадали ханды өлтүрүп тактан кулатканы себеп болгон.

Мындай тарыхый шарттарда Кокон хандыгын башкаруу үчүн кыргыз элине либералдуу жетекчи керек эле. Ал ролго ылайык болуп ошол мезгилде хан тукумунан болгон Ажыбек датканын жээни Шералы туура келе турган. Шералынын энеси Ажыбек датканын карындашы эле жана Кокон хандык тактын мураскору Хаджи бийдин жубайы болгон. Хандык бийлик үчүн өтүп жаткан күрөштө Хаджи бий өлтүрүлөт, ошондо карындашын жана анын үй-бүлөсүн коргош үчүн Ажыбек датка жигиттерин ээрчитип, карындашын, жээни Шералыны алып түн катып ордодон чыгып, Таласка алып келип, багып тарбиялаган.

Тарыхый адилеттүүлүктү калыбына келтирүү жана элдин мүдөөсүн аткаруу максатында Ажыбек датка Нүсүп бий менен Сыйдалы бек башында турган бир канча миңдеген колду уюштурат жана Бухаранын эмири Насрулло Батырханды аскери менен талкалап Кокондон кууп чыгат, Кокон хандыгынын бийлигин ордуна келтирет жана Кокондун ханы кылып такка Таластык кыргыздардын жээни – Шералыны отургузат.

Дааналык маалымат үчүн Тологон Касымбековдун «Сынган кылыч» романынан үзүндүлөрдү келтирелик:

«1842-жылдын жай айы.

Бүт Таластын кадырман карылары, жакшы чыкма мырзалары, он эки канат кең өргөөгө толуп отурушуптур. Төрдө карала кымкап жамынып Ажыбай датка отурат.

– Датка Шерали, келдиңби? – деди да, – жакшы атанын кашык менен жыйнаган мүлкүн жаман уулу чөмүч менен чачып түгөтөт деген ырас: Амир Темир көргөндүн чексиз зор өлкөсү өзүнүн көзү өткөн соң, жок дегенде, жүз жылга бүтүн турбанды. Мураска алып ар шаарда, ар элде бийлик жүргүзүп турган балдары бир-бирине баш койбой, ар кимиси ар жакка чачып, эн акырында бытырап бөлүнүп кетти.

Шералы, угуп отурасыңбы, айланайын. Сен ошол Алтынбешиктин тукумусун. Уктуңбу, сен Султан Бабурдун тукумусун.

1801-жылы Нарбото бий тун уулу Алимди хан көтөрүштү. Ошол күндөн Кокон ордо аталды. Алимханды көрүп калдым. Ташкын суудай кайраттуу, өтө айлакер, тежик, кишиге оңой менен ишенбеген, аяганды билбеген залым эле. Ошондо Шералы жарыгым, күндүз десе күндүз, түндө десе түндө аттанып чаап бердик биз дагы.

Нарбото бийдин көзү өткөндөн кийин, ал кокустан такка мураскор болуп чыгып калат ко деп кичине эле шектенген алыс жакын туугандарынын көзүн жойду. Биринчи болуп сенин атаң Хаджи бийдин башы кетти. Хаджи бий сенин энеңди ушул Таласта алган.

Хаджи бийди Алимхан өлтүргөндө мен да ордодо элем, жигиттеримди ээрчитип, карындашымды коштоп, сени өңөрүп алып, түн жамынып ордодон чыгып кеттим. Канатымдын астына асырадым, угуп отурасыңбы, Шералы жарыгым.

Алим хандан кийин Омор хан болду. Омор хандын да көзү өттү. Анын ордун уулу Мадали басты. Мына быйыл жазда Бухаранын Амири Насрулла Батырхан капилеттен кол салып Мадали хандын колун Кокон шаарынын жанында кыйратып таштап Коконго кириптир.

Насрулла Батырхан Мадали ханды чакыртып өзүнүн желдеттерине Мадали ханды мууздатты таштап Кокондун бүт эли,

бүт жери Насрулла Батырхандын адил бийлиги астына ыкпар болду деп жар чакырып, Коконго өзүнүн Бегин коюп кетиптир.

Мына уктуңбу жарыгым. Шералы жетим элең жетилдин, карып элең оңолдун, эми замандын кеземети сага келди. Аттан эми, багыңды Насрулла Батырхандын колунан талашып ал. Талашпасаң так жок, күтүнбөсөң бак жок, жарыгым. Учур деген бир келет. Мына учур келди. Бул отурган эл сени жалгыз аттандырбайт. Бүт Аксы, бүт Талас, Чаткал, Кетмен-Төбө сенин колунда, эмне жүрөксүп турасыңбы. Эч жүрөксүнбө, жумуру баштын мойнунда бир өлүм бар, анын эртеси, кечи баары бир. Көп караламандын бири болсоң жөн эле, Султанзаада болгон соң, ата мурасын талашпай көр оокаттын артынан көңүлдө калыш – намыс. Ал намыс өлүмдөн катуу болот. Сенин ыйык каның бузулуп, уругуң бачикеленип кетпесин деп тектүү жерден тандап тубай уругунун бийи Токтоназардын кызын алып бердим. Уучуң кур эмес, артында үч балаң бар. Жүрөксүнөр жөнүң жок. Сенин төрт тарабың кыбыла. Мына Аксынын бийи Нүзүп бий, өзүбүздүн инибиз Сыйдалы бек. Мына жарыгым, бири колбашчың, бири жолбашчың. Ушул азаматтардын этегин кармап барсаң муралыңа жетерсиң, – деди.

Ажыбек датка Нүзүп бийге назар салды.

– Нүзүп үкөм, баштаган ишиң кыйын иш, бирок мунун өтөсүнө чыгасың. Көл дайыма жар чапчып толкуп турбайт, көлдү бороон толкутат. Эл деген көл сыяктуу, Насрулла Батырхандын бороону элди козголтуп койду окшойт. Аттана бер тартынбай, жөн учурда бул элди уруп чогултуп ууга алып чыга албайсың. Азыр кичине дем берип туруп, кайда баштасаң, ошол жакты карай сел болуп өтүп берет.

Ушуну билипсиң. Түзүк үкөм, эсиң, көзүң бар экен. Жолуң ачылсын, аталардын арбагы колдосун. Оомийин, – деп бата тартты.

Шералыны силерге, силерди ыйманыңарга тапшырдым. Аллау Акбар деп дүрүлдөп бата кылышты”, – деп көрсөтүлгөн.

Ушинтип «Сынган кылыч» романында эзелки тарыхый окуялар ачык айкын баяндалып жазылган жана кыргыз элинин өз алдынча болушуна Ажыбек датканын зор салымы көрсөтүлгөн.

Ажыбек датканын демилгеси менен уюштурулган, Нүзүп бий жана Сыйдалы бек баатыр башында турган миңдеген кол, Кокон хандыгынын ордосун – Кокон шаарын басып алат жана хандыктын үстүнөн толук аскердик жана саясий контроль орнотот.

Жогоруда көрсөтүлгөн тарыхый окуялардын натыйжасында жана, албетте, насип буйрулуп, *Ажыбек датканын бир тууган жээни – Шералы Кокон хандыгынын башчысы болуп калат. Аксылык (миң башы) Нүзүп бий ордону башкаруу даражасына жетип, мамлекетке аталык болуп калат.*

Чындыгында Кокондогу жогорку бийлик кыргыз тараптуу Шералы хандын жана кыргыз урууларынын эң мыкты өкүлү миң башы Нүзүп бийдин колуна топтолот.

Такка Шералы ханды отургузуп Кокон хандыгын бекемдеткени, Нүзүп бийдин колуна аскер бийлигин топтогону бул Ажыбек датканын көз каранды эмес кыргыз мамлекетин түзүү боюнча көздөгөн стратегиялык максаттарын жана милдеттерин аткаруу эле.

Кокон хандыгына көз каранды эмес мамлекетин, өз алдынча кыргыз урууларынын лидерлери башкарыш керек эле.

Кокон ордосу бийликти, болжол менен XVIII кылымдын экинчи жарымында кыргыздар калмактарды талкалагандан кийин орноткон.

Бирок түндүк кыргыз уруулары үчүн эң коркунучтуусу Абылай хандын жетекчилигинде турушкан, казак уруулары болгон.

Алар кыргыз урууларына, өзгөчө Таластык кыргыздарга бир катар чатактарды чыгарып жана бир катар жортуулдарды жасашкан.

Ажыбек датканын даанышмандыгы коңшулаш казак журтчулугу менен өз ара сүйлөшүүлөрдү, карым, катнаштарды түзүү менен тынчтыкта, уруш-талаш жок жашоо саясатын жүргүзгөндүгүнөн байкалат.

Жылкыларды үйүрү менен айдап кеткен учурлар же башка дагы бир чатактар болуп калганда ортого элчи салуу, сүйлөшүү жолу менен бүтүрүү ыкмаларын колдонгон.

Ажыбек датка казак журтчулугунун ханы Абылай хандын балдары менен мамилени туура жүргүзгөн. Абылай хандын элин, журтун сыйлаган. Абылай хандын эли да Ажыбек датканы кадырлаган. Ошондуктан эки элдин ортосунда орчундуу чатактар, уруштар болгон эмес. Ал түгүл бирине-бири жардамдашкан.

Улуу Абылай хандын урпактары жагынан Ажыбек датканын неберелерине кең пейилдик жана досчулук көрсөтүлгөн.

Кокон хандыгы Нурак датканы өлтүргөндөн кийин, анын уулдары Кыдыралы жана Байтик жаш калган.

Кыдыралынын энеси Кокон хандыгы анын жаш балдарын да өлтүрүп койбосун деп шектенип, уулдарын достук мамиледе болгон Абылай хандын ордосуна жөнөтөт. Алар хандын күчтүү, ишенимдүү коргоосунда болушат. Кийин, коркунуч мезгили өтүп, Кыдыралы, Байтик бойго жеткенде гана өз элине, үйүнө келишкен.

Эрге жеткенде Талас, Кетмен-Төбө, Чаткал, Аксы урууларынын көпчүлүк каалоосу менен Кыдыралы Кокон хандыгы тарабынан датка (генерал-губернатор) деген наамга дайындалат.

Ажыбек датка шариятты, динди кармап баалаган, бийликти калыстык менен шарият боюнча жүргүзгөн.

Ал киши бийлик кылып турган убагында Талас дубанында уруу-уруу болушуп чатакташып чабышуулар болгон эмес.

Ал түгүл башкалардын урушуна, жаңжалына да катышпаган.

Ажыбек датка бардык урууларга адилеттүү, тууганчылык мамиле кылганына төмөнкү окуя тарыхый үлгү болуп берет.

Сарыбагыш – Ормон, Төрөгелди, Үмөталы, Бугу – Балбай, Боронбайлар жер, бийлик талашып эки тарап болушуп чабышканда Ормон хан Ажыбек даткага атайын киши жиберип, иштин абалын түшүндүрүп, Бугуларды кыйратуу үчүн жардам сурап, кошулуп берүүсүн Ажыбек даткадан өтүнгөн.

Ошондо Ажыбек датка Ормондун жиберген кишисине – “эки тууган урушуп чабышып жаткан турбайбы, биз аларга калыс кишибиз, эки тарапка тең бирдейбиз, эки тууган өзүлөрүнүн чатактарын өзүлөрү чечишип алышар, биз эч кимисине кошула албайбыз”, – деп Ормондун кишисин жөнөткөн экен.

Кыргыздар улуу Манас атанын, асылзат Каныкей апанын урпактары, ошол себептен кыргыздардын ортосунда биримдик, тууганчылык, ынтымак болуш керек деген Ажыбек датканын сөзү анын акылмандыгын, тууралыгын, бийиктигин айгинелеп турат.

Бүткүл кыргыздар бир тууган, бир эл, бир улут, бөлүнбөш керек, Ормон хан тарапты же Балбай баатыр тарапты колдоо мүмкүн эмес деп Ажыбек датканын айтканы, ар бир кыргызга ыйык сөз катары тутулуш керек.

Ажыбек датка кыргыз элинин маданий мурастарын сактоого өтө көңүл бурган, элдик оозеки чыгармачылыктын өнүгүүсүнө тиешелүү шарттарды түзүп берген, атактуу манасчы, семетейчи, сейтекчилерге ошондой эле ырчы, чоорчу-сурнайчыларга колдоо жасаган.

Диний кызматкерлер – эшен, молдолордун ишине, ар кандай өнөрлөрдүн өнүгүүсүнө терең маани берген, кол өнөрчүлөрдүн кесиптик жактан өсүшүнө өбөлгө түзгөн.

Ажыбек датка өзүнө караштуу жерлерде жашаган карапайым калкка камкордук көрүп сыйлаган, жакшы мамиле жасаган.

Шералы Ажыбек датканын жардамы менен хандык даражага жеткенден кийин датканын мурун жана кийин айткан насаат кептерин оюнан чыгарып койгон. Хандык жүргүзүүдө тегерегиндеги бузуку эшен, кожолордун азгыруусуна кирип, калыстыктан тайып, ордонун ишин начарлатып жиберген. Ажыбек датка Шералы хандын мамлекетти башкаруу аракеттерин туура көргөн эмес, өзгөчө хан болушуна түздөн түз жардамдаш болгон, ордону алууда миндеген колго жетекчилик кылышкан Нүзүп бий менен Сыйдалы бек баатырга Шералынын адилетсиз мамиле кылгандыгын Ажыбек датка жактырган эмес.

Ажыбек датканын Шералы ханга болгон нааразычылыгын билген карасанатай кишилер Ажыбек даткага карата жалган жеринен ордого жана Шералы хандын өзүнө ар кандай ушактарды жеткизип жамандашат.

Ошого карабастан миң башы Нүзүп бий жана Сыйдалы бек баатырдын кадыр-баркы, аскердик чеберчилиги артынан Кокон хандыгынын армиясынын саны өсүп, Шералынын хандык бийлиги жүрүп турган кези болот.

Тарыхый маалыматтар боюнча, Шералы хан мамлекеттик маанидеги иштерди аткаргандын ордуна ордолук интригаларга көбүрөөк катыша баштайт жана хандыкта жогорку бийлик иш жүзүндө интриган жана кошоматчылардын колуна өтөт. Ошол себептен Шералы хан Ажыбек датка жөнүндөгү ушак-айың кептерди калыстык менен териштирбей, туура тыянак чыгара алган жок.

Натыйжада, кадыры, баркы чоң Ажыбек даткадан чочулап Шералы хан аны жок кылууга жана анын ордуна тил алгыч, кайраты жок кишини коюуга чечим чыгарат. Ал киши Кокон хандыгынын кыргыз элинин кызыкчылыгына зыян келтирген буйруктарын аткарыш керек эле.

Бирок, Шералы хан тараптан Ажыбек датканы башын алып өлтүрүүсүнүн негизги себеби катары, Ажыбек датканын көз карандысыз, эгемендүү, Кокон хандыгына баш ийбеген кыргыз мамлекетин түзүү боюнча умтулуусу жана жүргүзгөн жигердүү саясаты болуп эсептелет.

Тарыхый булактарга кайрылсак, кыргыз урууларынын башчылары тарабынан эгемендүү кыргыз мамлекетин түзүү аракеттери иш жүзүндө 1842-жылы болгон.

Кокон хандыгынын тушунда Ысык-Көл, Нарын, Чүй, Талас аймактарын мекендеген кыргыздардын элдик Курултайы Ысык-Көлдөгү “Кызыл-Токой” деген жерде өткөрүлгөн.

Анда негизги маселе катары өз алдынча кыргыз хандыгын түзүү талкууга алынып, Борбордук Азияда бардык кыргыз урууларды бириктирген, эгемендүү, көз карандысыз мамлекет түзүү тууралуу тарыхый чечим кабыл алынган.

Сарбагыш уруусунун манабы Ормон Ниязбек уулу (Ормон хан) хан деп жарыяланат. Курултайда мамлекеттик жана коомдук эрежелердин жыйындысы – “Ормон окуу” бекитилген, мамлекеттин көз карандысыздыгын коргоо, тышкы душмандардын мизин кайтаруу үчүн “Кол” – тандалма аскер түзүлүшү да каралган.

Курултайга катышкан бардык уруулардын жана аймактардын башчылары бул демилгени колдогон жана жактырган.

Кыргыз элинин биримдикте болуу, көз карандысыз, эгемендүү мамлекет түзүү тууралуу ой-максаттарын, кыял-тилектерин ишке ашыруу боюнча жасалган кадамдар жана анын натыйжалары Элдик Курултайдын негизги жыйынтыгы болуп эсептелинет.

Курултайдын тарыхый чечимдери кыргыз элине өз күчүнө ишенүү, таянуусуна мүмкүнчүлүк берди.

Ал ишенимдин негиздери калктын мекенчилдигинде, кыргыз элинин эки миң жылдан ашык баатырдык тарыхында, мам-

лекеттүүлүгүндө, Айкөл Манас атабыздын руханий байлыктарында жана улуттун келечеги үчүн кыргыз уруулар башчыларынын тарыхый жоопкерчилигинде.

Тынымсыз ар кандай таризде Кокон хандыгы тарабынан көрсөтүлүп турган басым-кысымга карабастан, кыргыз Урууларынын Курултайга катышкан өкүлдөрү жалпы элдин колдоосун сезип-билип өздөрү жасаган аракеттердин натыйжасында уруулардын ортосундагы ырксыздык жоюларына шек санашкан жок. Мындай иш чаралар кыргыз урууларынын рухий, аскердик, саясий жактардан биригүүсүнө өбөлгө түзгөн.

Кокон хандыгы Ысык-Көлдөгү өткөн Курултай жана курултайдагы кабыл алынган тарыхый чечимдер жөнүндө билип жана кыргыз уруулары биригип эгемендүү мамлекет түзүп Кокон хандыгына баш ийбестик кылат деп коркуп Элдик Курултайга жигердүү катышкан кыргыз урууларынын башчыларына карата аскердик операцияны жүргүзө баштайт.

Ошондуктан Кокон башчысы Шералы хан 1843-жылы Олуя-Ата (азыркы Тараз шаары, Казакстан) шаарындагы чепти башкарып турган Аккула бекке Ажыбек датканы башын алып өлтүрүү жөнүндөгү буйругун берет. Анын артынан тандалган аскер башчыларын, аскерлери менен Таласка жиберип, Ажыбек датканы Кокон хандыгынын Олуя-Атадагы чебине аскердик кеңешке деген шылтоо менен чакыртып келип күнөөсүз жерден башын алдырып, денесин жакын туугандарына бергизбей Олуя-Атадагы орго салдырган.

Бүткүл кыргыз уруулары Кокон хандыгынын мыкаачылыгына жана эки жүздүүлүгүнө үрөйү учуп Шералы хандын Олуя-Ата шаарындагы чепти башкарып турган Аккула бегине каршы аскердик иш чараларды баштоого даяр болушкан.

Кыргыз эли үчүн татаал жана кайгылуу тарыхый учурда Ажыбек датканын баласы Нурак баатыр өзүнүн кырк жигити менен Олуя-Ата шаарындагы чепти кайтарып турган кароол-

чулары менен кайраттуулук кылып чабышып жатып, атасынын денесин ордон алып чыккан экен.

Ажыбек датканы жерге коёр алдында кайсы жерге коюу жөнүндө Таластын уруу башчылары, акылман карыялары, жөн билген билермандары, өзүнүн жакындары, терең нары-бери ойлонушуп отурушуп, кыргыздын салтына ылайык, элдин кызыкчылыгы үчүн курман-шейти болгон датканын денеси айкөл Манастын күмбөзүнүн жанындагы, тоо этегиндеги, Кең-Кол жайлоосуна барар жолдун башындагы мазарга коюлса туура болот деп чечишкен экен.

Ажыбек датка урмат, сый, аскердик ызат көрсөтүү менен азыркы Талас районунда жайгашкан Улуу Манастын күмбөзүнүн жанындагы жерге коюлган. Ал жер, ар бир кыргыз жараны үчүн ыйык болуп эсептелет, бул жерге өлкөнүн бардык бурчуна кишилер келип Улуу Манастын рухуна сыйынып, Ажыбек датканы эскерип зыярат кылышат.

Ажыбек датканын коюлган жери кыргыз урууларынын арасында жашырын сыр болуп айтылбай жүргөн, кийин гана даткага күмбөз курушкан. Күмбөздүн орду, дубалдардын калдыгы ушул күнгө чейин сакталып калган. Өзүнүн учурунда күмбөздүн көлөмү бир топ эле чоң болуп, бекем салынган.

Ажыбек датканын жалпы эле кыргыз эли үчүн кылган камкордуктары, калыс, адамгерчиликтүү эрдик иштери, өзгөчө кыргыздардын өз алдынча мамлекет болуп, аны өзүлөрү башкаруу үчүн жасаган далалаттары дайыма белгиленип, аты түбөлүккө калтырылып, анын эски күмбөзүнүн ордуна жаңы күмбөз тургузулуусу учурдун талабына ылайыктуу, туура жана адилеттүү.

Кыргыз элинин чыгаан уулдары жөнүндө таржымалды улантсак, Ажыбек датканын уулу Нурак баатыр жөнүндөгү баяндама да кызыктуу болот. Аккан арыктан суу агат деп айтылгандай, элдин акылман сөздөрү турмушта далилденет. Ажыбек

датканын даңктуу, баатырдык жолун аны уулу Нурак баатыр жолдойт. Санжырачылардын маалыматы боюнча, Ажыбек уулу Нурак 1804-жылы Таласта төрөлгөн.

Ошол тарыхый заманда кыргыз уруулары бир чоң үй-бүлөдөй болуп ынтымакта жашашкан, улуу мухит сымал Манас атабыздын осуяттарын ыйык тутуп кармап келишкен.

Нурак батыр солто уруусунун башчысы Байтик Канай уулу менен өтө жакын, кан дос болгону – бул кыргыз урууларынын өз ара тууганчылыкта, ынтымакта жашашынын ачык-айкын үлгүсү болот.

Ысык суукта, жакшылык жамандыкта Таластык Нурак датка жана Чүйлүк Байтик баатыр бири-бирине, элге жардам берип камкордук көрүшкөн.

Кыргыз урууларынын арасындагы тууганчылык, ырайымдуу мамилелер боюнча өрнөк катары бир мисалды келтирсек болот.

Ажыбек датканы дарга аскандан кийин анын жакын туугандарынын үстүнөн Кокон хандыгы тарабынан тукум курут коркунучу пайда болот.

Ошол каар заманда жардамга Чүйлүк туугандар келишкен. Кайраттуу жана байгерлүү Байтик баатыр өзүнүн жардамын жана аскердик жактан коргоосун сунуш кылып Нурак баатырды бардык өзүнө караштуу эли-журту, тууган-туушкандары менен бирге коркунуч абал өткөнгө чейин Чүй жерине көчүп келгиле деп чакырат.

Өзүнүн досу Байтик баатырдын чакыруусун кабыл алып Нурак баатыр эли-журту, тууган-туушкандары менен сары өзөн Чүй жергесине көчүп келет.

Байтик баатыр Нурак баатырга тандап ал деп, эли-журтун, кырк жигитин жайгаштырууга, ордо орнотууга бир топ жерлерди сунуш кылып көрсөтөт.

66 4942

Кашка-Суу капчыгайынын башталышында, тоо этегинде, калың токой, тоо өзөндүн жанында, коопсуз жашоого ылайык, керемет жайды Нурак баатыр тандап алат.

Ал тарыхый убактан азыркы күнгө чейин ошол конуш "Байгелди" деп аталат. "Байгелди" айылы азыркы Аламүдүн районунда "Арчалы" айылына жакын жерде жайгашкан.

"Байгелди" деп ат коюлушуна Байтик баатырдын эч кимге Таластан Нурак баатыр келди деп айтпагыла деген буйругу себепкер болот.

Бир заматтын ичинде эле ал жерге кооз боз үйлөр тигилип, чырайлуу кыздар, айбаттуу жигиттер, койлору, жылкылары, төөлөрү менен малчылар пайда болуп, жергиликтүү элди кызыктырып, биякка бир чоң бай көчүп келген го деген ойду жараткан.

Ошол себептен жаңы конушка "Байгелди" деген ат коюлуп калат.

Бир жылча жашап турушуп, көрсөтүлгөн меймандостук үчүн Чүй элине, тууганчылык камкордук кылган улуу Байтик баатырга ыраазычылыктарын айтып, Нурак баатыр өзүнүн жигиттери, жакын туугандары менен кайра элине – берекелүү Талас жергесине кетишет.

Өзүнүн кыска, бирок жаркындуу, баатырлык өмүрүнүн акырына чейин Нурак баатыр Алланын буйругу менен Талас өрөөнүндөгү кыргыз урууларынын башчысы болуп өтөт.

Талас, Кетмен-Төбө, Чаткал жана Аксыдагы кыргыз урууларынын мүдөөсүн эске алып, Кокон хандыгы Нурак баатырды даткалыкка дайындоо маселеси боюнча атайын Ташкент жана Кокон шаарларына чакырттырат.

Кокон хандыгынын жол-жобосуна ылайык бул маселе алгачкы иретте хандын жакыны – Азизбек Парваначи менен макулдашылган жана макулдашылып жактырылгандан кийин Нурак баатырды Шералы хан өзү кабыл алган.

Шералы хан келечекте саясий ишмердиктен четтетүү, өзүнүн жолунан алып салуу, жадагалса өлтүрүү максаты менен Нуракты катуу суракка ала баштайт. Бирок Нурак иштерди билгичтик менен айтып берет, чагым суроолорго тайманбастан тиешелүү жооп кайтарат.

Ошондо Шералы Нурактын баатырдыгына, акылдуулугуна таң калып, баланын атасын, өзүнүн тайакесин бекер өлтүрүпмүн деп өкүнөт.

Ажыбек датка өлтүрүлгөндөн кийин Бапы уулу Сатылганга берилген даткалык мөөрдү (печатты) Шералы хан андан алып Нуракка берет жана Нурак баатырга Талас, Кетмен-Төбө, Чаткал жана Аксы аймагына датка (генерал-губернатор) болуп дайындалсын деген, 1845-жылы менен белгиленген хандын жарлыгын тапшырат.

Кокон хандыгынын тарыхында хан болуп Шералы 1842–1845-жылдары башкарган, андан кийин хандык такка анын уулу Кудаяр хан отурат.

Кудаяр хан Нурактын акылдуулугуна, эл арасында жана хандын ордосунун ичинде уламдан улам кадыр баркы көтөрүлүп бара жаткандыгына көрө албастык кылып, кокус Нурак ордумду алып койбосун, өзүнүн атасынын жолун жолдоп кыргыз урууларын бириктирип Кокон хандыгына баш ийбеген эгемендүү кыргыз хандыгын орнотуп койбосун деп чочулап, анын көзүн тазаламай болот.

Ушундай максат менен Кудаяр хан Олуя-Ата чебиндеги Кокон хандыгынын өкүлү Шады бекке Нуракты дарга астыруу жөнүндө атайы буйрук берет. Таласка 300дөн ашык тандалган аскерлерин жиберет.

Нурактын да элди, жерди, ордону коргогон тандалган, куралданган кырк жигити (аскери) болгон. Аны атайы дайындалган, тандалган жоо жарактары бар баатырлар башкарган.

Нурак баатырдын кырк жигитин башкарган Тоо-Ашар баатыр болгон.

Алар “Кичи-Капкага” кирер жолду тозуп, Нуракты чаап алам деп келген Кокон хандыгынын аскер башчысына Тоо-Ашар:

– Жүз аскериңе мен жарайм, жүз аскериңе Нурак жарайт, жүз аскериңе кырк жигит жарайт, кайткыла, – деп ультиматум айтканда Кокон хандыгынын аскер башчысы Нурактын кырк жигиттерине даап баралбай кайткан экен.

Коконго кайтар замат аскер башчысы башынан ажырайт, бирок 300 жоокердин башы аман калат.

Бирок өчөшкөн Кудаяр хан аскерлерин дагы жиберди. Нуракты аң уулап, жигиттери жок жүргөндө “Кичи-Капканын” ичинен митаамдык кылып, капасынан, байкатпай мойнуна сыйыртмак сала коюшуп кармашкан.

Кармап алышкандан кийин Кудаяр хандын буйругу боюнча 1848-жылы Нурак Олуя-Ата шаарынын чебине камалып дарга астыртылган.

Тарыхый маалыматтарга таянсак, Нурак датка дарга тартылгандан кийин Талас дубанын башкарууга бир нече кишилер дайындалган. Алакчын уруусунан – Сатылган, жети уруудан – Эгемберди, кытай уруусунан – Жангелди, багыш уруусунан – Сарымсак. Булар жалпы бийликти узак убакытка жүргүзө алышпаган, аз-аздан мөөнөткө эле иштешкен. Көбүнчө алар Талас, Кетмен-Төбө, Чаткал, Аксы чөлкөмүндөгү өз урууларын башкарып турушкан.

Нурак датканын Кыдыралы, Байтик деген балдары болгон. Улуусу – Кыдыралы, кичүүсү – Байтик. Атасы Нурак дарга астырылганда Кыдыралы 14 жашта болгон. Кокон хандыгы Нуракты дарга асып өлтүрүп койгондон кийин балдарын да өлтүрүп койбосун деп энеси коркуп, Кыдыралы менен Байтикти казак Абылай хандын айылына алып барып калкалаган. Анткени

ни Ажыбек датка Абылай хандын балдары менен жакшы мамиледе болгон.

Кыдыралы акыл-эсине кирип, элинде тынчтык болгондон кийин гана Таласка, эли-журтуна келген. Кыдыралы жаш болгону менен акылдуу, кайраттуу, калыс, жөн билги бала болгондуктан аны Талас эли жана Кудаяр хан баалаган.

1848-жылы Кудаяр хандын буйругу менен Нурак датканын уулу Кыдыралыга атасынын туусу, эли кайтарылып берилип, Талас өрөөнүнө элдин башкаруучусу болуп жана атасы болуп калган.

Кийин 1858-жылы Кокондун ханы Мала жарлыгы менен Кыдыралыга датка деген наам берип, Талас, Кетмен-Төбө, Чаткал, Аксы элин башкарткан.

Кыдыралы датка болжол менен 1834-жылы азыркы Талас облусунун Манас районунда туулган.

Ал кишинин эл үчүн кылган жакшы мүнөздүү иштерин айтпай коюуга болбойт.

Кыдыралы датка бийлик кылып турган убагында “Чоң-Капкадан” (Киров суу сактагычы) Тоо этектей батышты карай Казакстандын чек арасындагы “Кара-Ой” деген жерге чейин арык (канал) каздырып, Талас дарыясынын айрым бөлүгүн бурдуруп, ошол арыктан (каналдан) эгин талааларына пайдаланып, элдин менен камсыз болушуна, жалпы чарбачылыктын өсүшүнө шарт түздүргөн.

Элдин ичинде курулган канал Кыдыралы датканын урматына “Кыдыралы-арык” деп аталган.

Ал канал менен Талас областын Манас районунун батыш зонасындагы бардык элдер пайдаланышкан, кошумча арыктар чыгарылып, каналдан суу алышып, сууларды элдердин жана малдардын ичишине, эгин жана башка өсүмдүктөрдүн, бактардын сугарылышына, ошол суу менен үйлөрдүн курулушуна чоң шарттар түзүлгөн.

Бул арык менен кийин, СССР доорунда, колхоз, совхоз, мекемелер, уюмдар да пайдаланышып, суу алып турушкан.

Кыдыралы-арыктын азыр да орду бар, ага жаңы технология киргизилип, дагы эле ошол “Кыдыралы-арыктан” суу алышып, көпчүлүк эл пайдаланып жатышат. Бул арыктын (каналдын) узундугу болжол менен 50 км ге жакын келет. Арыкты казууга чоң күч талап кылынган. Ал кезде ал арыкты (каналды) казууга техника, курал жабдыктар жок болгон. Эл бир жерде отурукташпаган, аларды чогултуп иштетиш, акыл эстүүлүктү, уюштуруучулукту талап кылган. Ошондой кыйын ишти бүтүрүүчү киши Кыдыралы датка болгон. Кыдыралы датка биринчиден арыкты (каналды) каздырууга өзүнүн туугандарын, жакындарын андан кийин ошол арыктан суу иче турган кишилердин бардыгын катыштырууга жетишкен.

Олуя-Ата (Тараз шаары, Казакстан) шаарындагы тааныштарынан арыкты каздырууга курал-жабдыктарды суратып алдырган. Арык казгандарды тамак-аш, суусун менен камсыз кылып, өзү иштин башында такай туруп, арыкты (каналды) кыска убакыттын ичинде сапаттуу түрдө бүтүргөн. Ошол мезгилдин ченемине ылайык бул канал зор ирригациялык курулма деп эсептелген.

Манас районунун батыш-түндүк тарабындагы эл Талас суусунан Кыдыралы-арык (канал) аркылуу суу алып ичишип, эгиндерин сугарып, чарбачылыгын өстүрүп жашап турушкан жана азыр да пайдаланып турушат.

Кыдыралы датканын тубаса таланты жалаң эле даткалык кызматын аткарып, эл башкарган менен чектелген эмес. Ал киши дыйканчылык, чарбалык кылууну жакшы көргөн, чарбачылыкты жакшы өстүргөн адам болгон.

“Кичи-Капканын” оң жак чыгыш тарабында туптунук, муздак суусу бар булак бар. Бул булакты “Долоно” булак деп аташат. Кыдыралы датка булактын ылдый жагына атайы

тосмо кылдырып чарба иштерин жүргүзчү экен. Ал эми “Желе дөбөнүн” күн батыш жагындагы бош жерлерге коон, дарбыз жана башка жашылчаларды айдаттырган. Калган суу чыга турган дың жерлерге дан эгиндерин айдаттырган.

Көпчүлүк эл акырындык менен дыйканчылыктын маданиятын үйрөнө баштаган. Дыйканчылыктан мол түшүм алып, өзгөчө буудайды көп алышып, Кыдыралы, биринчиден, өзүн, туугандарын жана өзүнүн элдерин эгин менен камсыз кылган. Артып калган эгиндерин Талас дубанынын башка аймактарындагы эгинге муктаж болгон айрым кишилерге берип турган. Алар төөлөрүн, аттарын алып келишип Кыдыралы даткадан сурап алган эгиндерин артып кетип турушкан.

Дыйканчылык жөнүндө өзүнүн тажрыйбаларын, иштегендерин дубандын башка кишилерине да үйрөткөн.

Элдин эсинде Кыдыралы датка даанышман, камкор жетекчи катары калды. Ал киши болжол менен 1898-жылы каза болуп “Кичи-Капканын” оозундагы “Желе дөбөнүн” күн чыгыш жагындагы мүрзөгө коюлган.

Атагы чыккан Россиянын окумуштуулары Кокон хандыгынын тушунда кыргыз мамлекеттүүлүгүн өнүктүрүү боюнча жасалган аракеттердин тарыхын, кыргыз урууларынын жашоо-турмушун изилдеп, кыргыздардын үрп-адаты, жашоо-шарттары, уруулар ортосундагы карым-катыштары, коомдук түзүлүшү, чыгаан жетекчилери, жолбашчылары жөнүндө бир нече кызыктуу китептер жана илимий макалаларды жазып чыгарышкан.

Орустун чоң окумуштууларынын бири Василий Андреевич Каллаур өзү кылдаттык менен кыргыз элинин чыгаан уулдарынын өмүр баянын изилдеп чыккан.

Ошолордун ичинде Талас, Кетмен-Төбө, Чаткал, Аксы аймагындагы кыргыз урууларынын жолбашчысы Ажыбек датка

жана анын уулу Нурак баатыр, небереси Кыдыралы жөнүндө тарыхый баяндама жазган.

Ушул изилдөөлөрүн В. А. Каллаур 1902-жылы Ташкент шаарындагы басмадан "Олуя-Ата" шаарынын тарыхы" деген китеп кылып чыгарган. Ал китеп өз мезгилинде илимий жактан абдан кызыктуу болуп кеңири тараган.

Бул китепти жазууда В. А. Каллаурдун Ажыбек датканын небереси Кыдыралы датка жана анын замандаштары менен жолугуп сүйлөшүүлөрү, эскерүүлөрү эң пайдалуу болду.

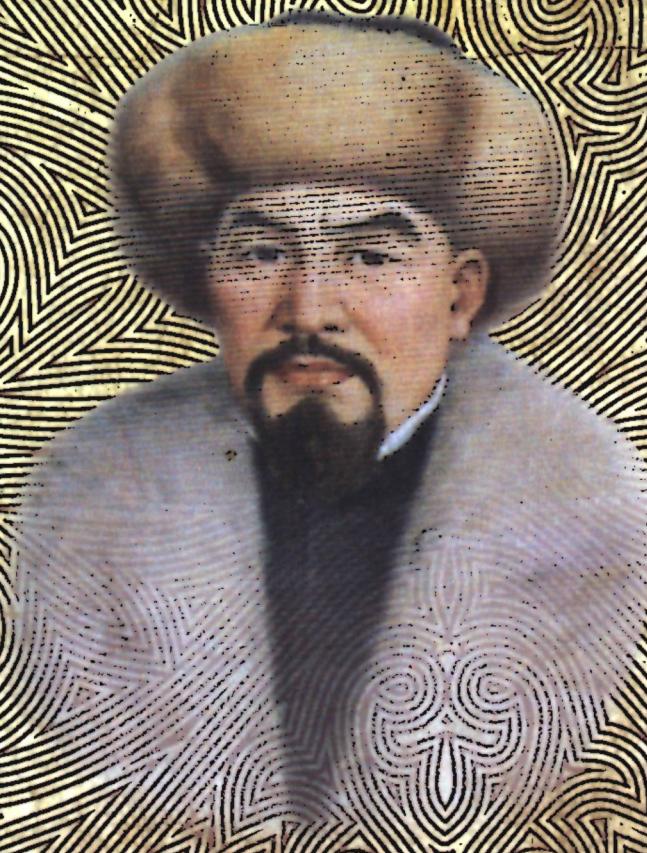
Ажыбек датка, анын уулу Нурак датка, небереси Кыдыралы датка инсандардын укмуштуу өмүрү – бул кыргыз элинин эгемендүү мамлекетин жаратуу, мамлекеттүүлүктүн өзөгүн түзүүчү жагдайларды бекемдетүү максатында жүргүзүлгөн күрөшүнүн тарыхы.

Жогоруда аталган тарыхый инсандар жөнүндөгү ачылбаган окуялары, иштери, эмгектери мамлекеттик фондулардан, архивдерден, санжырачылардан алынып толук изилделине элек. Буларды изилдөө республикабыздын журналисттерине, тарыхчыларына, жазуучу-акындарына, санжырачыларына, илимпоздоруна тиешелүү.

Каныбек Оморов, Жаныбек Оморов

(Ажыбек датканын бешинчи муундагы тыбыралары)

К. Оморов, Ж. Оморов

Ажыбек Датка

КАНЫБЕК ОМОРОВ, ЖАНЫБЕК ОМОРОВ

МЕСТО И РОЛЬ АЖЫБЕК ДАТКА, ЕГО СЫНА
НУРАК ДАТКА И ВНУКА КЫДЫРАЛЫ ДАТКА
В УПРОЧЕНИИ И РАЗВИТИИ
КЫРГЫЗСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

Бишкек 2021

МЕСТО И РОЛЬ АЖЫБЕК ДАТКА, ЕГО СЫНА – НУРАК ДАТКА И ВНУКА – КЫДЫРАЛЫ ДАТКА В УПРОЧЕНИИ И РАЗВИТИИ КЫРГЫЗСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

История кыргызского государства, насчитывающая более чем два тысячелетия, укрепила национальное самосознание кыргызского народа, сумевшего сохранить себя как этнос, и на необъятных просторах Центральной Азии создать независимое государство.

История учит серьёзному и вдумчивому осмыслению своего прошлого. Даёт право гордиться великими именами своих предков. Воспитывает чувство патриотизма и ответственности за настоящее и будущее своего государства, судьбу народа.

Большое значение для национального самосознания имеют сведения о прошлой истории кыргызского народа, его культуре, жизни в различные исторические периоды, а также выдающихся личностей, стоявших во главе кыргызских племен и сумевших отстоять кыргызскую государственность.

Одним из таких замечательных сыновей кыргызского народа был Алчикен уулу Ажыбек датка. По народным преданиям (санжыра) и данным ученых-историков Ажыбек датка родился в Таласе, приблизительно в 1780 году.

Как свидетельствует история, разрозненные кыргызские племена, в том числе, проживающие в Таласской долине, начиная с 1823 года, вынуждены были попасть под власть и влияние сильного в военном отношении в тот исторический период Кокандского ханства.

В этот период Кокандским ханством правил Мадали хан, которому нужно было назначить сильного и пользующегося авторитетом среди народа правителя кыргызских племен, огромной, по тем историческим меркам Таласской долины, в которую входили также Кетмен-Тюбе, Чаткал и Аксы.

С этой целью он направляет своих ближайших советников в Талас для изучения истинного положения дел и настроений народа. *Только убедившись в том, что наиболее достойной кандидатурой, пользующейся большим уважением простого народа и непререкаемым авторитетом среди старейшин родов и племен, является Алчикен уулу Ажыбек, правитель Кокандского ханства Мадали хан своим указом назначает Ажыбек баатыра главой кыргызских племен всей Таласской долины и присваивает ему в 1838 году титул – датка (генерал-губернатор).*

Титул (должность) датка в иерархической лестнице Кокандского ханства занимал особое место. Титул датка был пожизненным, в основные функции и задачи датка входили вопросы осуществления контроля по судебным и религиозным делам, а также рассмотрение жалоб и просьб, поступающих от народа на имя хана.

В XVIII–XIX веках титул датка от Кокандского ханства получили выдающиеся сыны и дочери кыргызского народа: в Алайской долине – Алымбек датка, Джумгалской долине – Медет датка, Чуйской долине – Айдарбек датка, Таласской долине – Ажыбек датка, Нурак датка, Кыдыралы датка.

Из женицын Центральной Азии (Туркестана) титула датка были удостоены легендарные женицыны Туркестана: Курманжан датка из Алая и Зияда датка (Зыйнат датка) из Таласа, которая являлась сестрой матери Кокандского хана Шералы. По сведениям санжырачи Эсенкан Торокан уулу, Зыйнат датка являлась женой минбаши (тысячника) Нузуп бия из Аксы (эти исторические данные изложены в монографии кандидата исторических наук Сапаралиева Д. Б. «Этнополитиче-

ская история Оша и его окрестностей с XVIII до середины XIX веков». – Бишкек: «Илим», 1999).

Эти выдающиеся женщины были достойными дочерьми кыргызского народа. И мы по праву должны гордиться и всегда помнить их и передавать из поколения в поколение их великие имена, вписавшие славные страницы в историю кыргызского народа в период правления Кокандского ханства.

Изучение биографии, общественно-политической деятельности и поэтического творчества Зыйнат датка из Таласа требует отдельного и серьезного исследования со стороны ученых: историков, философов, политологов, литературоведов и других специалистов.

Кыргызские датка на подвластных им территориях имели неограниченную власть и проводили политику Кокандского ханства в основном экономического характера, то есть по сбору налогов и других хозяйственных платежей.

Если будем рассматривать биографию Ажыбек датка, то увидим, что этот человек прожил очень сложную жизнь, как ставленник власти Кокандского ханства и одновременно лидер кыргызских племен на подвластной ему территории. С одной стороны, Ажыбек датка старается защитить свой народ от внешней экспансии и сохранить его независимость, а с другой стороны, датка вместе с сыновьями, Нураком и Кудаяром, служат Кокандскому ханству, и, как политический деятель и мудрый руководитель, старается заслужить доверие и поддержку, как власти, так и народа.

Ажыбек датка создавал необходимые условия для развития хозяйственных служб на вверенной ему территории, направленных на решение различных нужд и потребностей народа. Для обеспечения жильем, одеждой, воинским оружием собственной дружины (кырк джигит), Ажыбек датка основал специальные хозяйственные производства. Ажыбек датка всемерно помогал обездоленным, обеспечивал их необходимым жильем, скотом,

одеждой и едой. Поэтому все нуждающиеся люди из разных племен и родов, старались попасть к Ажыбек датка, устроиться у него на службу, жить и защищать вместе со своим лидером народ от внешних врагов и внутренних недругов.

В целях защиты своего народа от нападения внешних врагов, Ажыбек датка вместе со своим сыном Нураком в 1825 году построили на территории нынешнего Манасского района Таласской области две крепости (военизированные укрепления) Чон-Коргон и Уч-Коргон (об этом подробно изложено в 1 томе истории Кыргызской ССР).

Образ Ажыбек датка хорошо описан в знаменитом историческом романе «Сломанный меч» видного кыргызского писателя, Героя Кыргызской Республики Тологона Касымбекова. В этом романе ярко и правдиво раскрывается образ Ажыбек датка (в романе написано Ажыбай датка), как выдающегося лидера кыргызских племен, объединяющих народы Таласа, Кетмен-Тюбе, Чаткала и Аксы, стоящего на защите интересов всего кыргызского народа. В этом замечательном историческом произведении показана огромная роль Ажыбек датка в борьбе кыргызского народа против гнета Кокандского ханства и объединении кыргызских племен, которые поддержали решение Ажыбек датка направить многотысячное войско под предводительством минбаши (тысячника) Нүзүп бия из Аксы и Сыйдалы бека из Таласа в ставку Кокандского ханства – город Коканд. Эта военная акция была обусловлена тем, что правитель Кокандского ханства Мадали хан был убит и низвергнут с престола Бухарским эмиром Насрулло Батырханом.

В таких исторических условиях кыргызскому народу нужен был более или менее либеральный правитель Кокандского ханства, на роль которого, как казалось тогда, подходил представитель из ханской семьи, родной племянник Ажыбек датка, Шералы. Мать Шералы являлась сестрой Ажыбек датка и женой Хаджи бия, одного из наследников ханского трона в Ко-

кандском ханстве. В борьбе за ханскую власть Хаджи бий был убит и Ажыбек датка в целях защиты своей сестры и ее семьи, вместе со своей военной дружиной приехал и забрал сестру и племянника Шералы из Коканда в Талас.

С целью восстановления исторической справедливости и повинаясь воле народа, Ажыбек датка организует многотысячное войско под предводительством Нүзүп бия и Сыйдалы бека и изгонит Бухарского эмира Насрулло Батырхана и его армию из Коканда, восстановит власть Кокандского ханства и возведет на престол ханом Коканда Шералы – племянника Таласских кыргызов.

Для наглядной информации приведем отрывки из романа Тологона Касымбекова «Сломанный меч» («Сынган кылыч»):

... «Лето 1842 года. В заполненной гостевой юрте в двенадцать полотниц сидели знатные старейшины и подающие надежды молодые лидеры со всего Таласа. На почетном месте, накрывшись темным парчовым халатом, сидит Ажыбек датка (в романе Ажыбай датка).

Датка спросил: «Шералы, ты пришел? – И продолжил. – Да! Это верно, что богатство хорошего отца, собранное по ложке, плохой сын будет черпаком проматывать. Могучее и беспредельное при его жизни государство Амир Темира (Темирлана) после его смерти не могло продержаться целым и сто лет. Унаследовав власть и имущество и управляя различными городами и народами, дети его не стали подчиняться друг другу и каждый разбрасывал отцовское богатство по-своему. В конце-концов, это привело к раздроблению и упадку государства.

Шералы, ты слышишь, мой милый. Так слушай, ты и есть потомок этого Алтынбешика. Ты слышишь, ты потомок Султана Бабыра. ...

В 1801 году Алима, старшего сына Нарбото бия, избрали ханом. С этого дня Коканд стал именоваться ставкой хана. Я видел Алим хана. Он был энергичный, как бурная вода, очень ловкий, упрямый, безжалостный деспот и никому не доверял. В те времена, светоч мой Шералы, и днем и ночью, верхом на лошадах резво и вскачь, служили мы Алим хану.

После смерти Нарбото бия, он уничтожил всех дальних и близких родственников, которых мало-мальски заподозрил в намерении получить в наследство трон. Первым была снесена голова твоего отца Хаджи бия, который взял в жены твою мать, которая была родом из Таласа. Когда Алим хан убил Хаджи бия, я тоже был в ставке хана и вместе со своими джигитами, взяв свою сестренку (твою маму), а тебя посадив на седло, под покровом ночи выехал из ставки. Под своим крылом я воспитал и приютил тебя, ты слышишь Шералы, светоч мой.

После Алим хана был Омор хан, который тоже покинул этот мир. Его место занял его сын Мадали. Весной этого года Бухарский эмир Насрулло Батырхан вдруг неожиданно осуществил нападение и около города Коканда разгромил войска Мадали хана и вошел в город Коканд. Насрулло Батырхан вызвал к себе Мадали хана и приказал своим нукерам (солдатам) перерезать ему горло, затем объявил, чтобы народ Коканда признал истинную власть Насрулло Батырхана. Во главе Коканда назначил своего бека.

Ты понял, мой светоч. Шералы, ты был сиротой, теперь ты созрел, ты был обездоленный, теперь ты не одинок. Отныне черед времени пришел к тебе. Седлай коней, вырви свое счастье из рук Насрулло Батырхана. Не будешь тягаться – трона не видать, не будешь заботиться о себе, счастья не видать, мой светоч. Такой исторический момент приходит только один раз. Вот и пришел такой момент. Сидящий здесь народ одного тебя не отпустит. Весь Аксы, весь Талас, Чаткал, Кетмен-Тюбе в твоих руках, что оробел? Не бойся, у человека одна

смерть и она все равно придет рано или поздно. Одно дело, если бы ты был из простого люда. Раз ты султанзаада (царевич), то не бороться за наследство отца и всю жизнь влачить жалкое существование и быть разочарованным нельзя – это дело чести. Эта честь превыше смерти. Чтобы не испортилась твоя священная голубая кровь и не вырождался твой род, я подобрал тебе в жены дочь Токтоназар бия из благородного рода Тубай.

Ты не одинок и не с пустыми руками, за тобой трое твоих детей. Бояться нет причин. У тебя все четыре стороны открыты. Вот Нузун бий из Аксы, наш младший брат Сыйдалы бек из Таласа. Вот мой светоч, один из них предводитель войск, другой предводитель разведки, начальник путей движения и мест стоянок войск. Будешь держаться за этих азаматов (молодцов), достигнешь цели и желаний. Ажыбек датка, обращаясь к Нузун бию, сказал: «Мой младший брат Нузун, дело, которое ты начал, очень трудное, но ты его исполнишь. Волны не всегда бушуют и бьются о крутые склоны, в море волны образуются ветрами и ураганами. Народ подобен морю. Такой ураган видимо взволновал народ против Насрулло Батырхана. Седлай коней без колебаний, ибо в обычных ситуациях ты силком не заставишь этих людей собраться даже на охоту. Сейчас немножко им порыва и благословения, и куда ты отправишь, туда они и помчатся, подобно селевому потоку. Это ты понял хорошо мой младший брат, ум и дальновидность есть у тебя. Пусть путь твой будет открытый, пусть поддержат нас духи предков. «Оолин», – и благословил его. Все со словами: «Шералы поручаем вам, Вас поручаем Вашему верованию, Аллах Акбар», – и с большим вдохновением благословили этот поход».

Вот так ярко и правдиво в романе «Сломанный меч» описываются те далекие исторические события, и показана огромная роль Ажыбек датка в усилении самостоятельности кыргызских племен от гнета Кокандского ханства. Организованное по

инициативе Ажыбек датка многотысячное войско под командованием Нузуп бия из Аксы и баатыра Сыйдалы бека из Таласа овладеет городом Кокандом, где располагалась ставка Кокандского ханства и установит полный военный и политический контроль над ханством.

В результате вышеуказанных исторических событий и, естественно, по воле судьбы, *Шералы – родной племянник Ажыбек датка, стал правителем Кокандского ханства. Тысячник (минбаши) Нузуп бий из Аксы был возведен в ранг руководителя ханской ставки и на него были возложены обязанности аталыка в Кокандском ханстве.* Фактически верховная власть в Коканде сосредоточилась в руках прокыргызского Шералы хана и яркого представителя кыргызских племен тысячника (минбаши) Нузуп бия.

Укрепление Кокандского ханства посредством возведения на престол Шералы хана и сосредоточение военной власти в руках Нузуп бия, преследовало стратегические цели и задачи, поставленные Ажыбек датка, по созданию независимого от Кокандского ханства кыргызского государства, в котором управление государством осуществлялось бы лидерами кыргызских племен самостоятельно.

Власть Кокандского ханства над кыргызскими племенами была установлена приблизительно во второй половине XVIII века после того, как кыргызы разгромили калмыков. Но для северных кыргызских племен наибольшую опасность представляли казахские племена, подчиняющиеся Абылай хану и его сыновьям. Они создавали против кыргызских племен, особенно Таласских, множество серьезных угроз и конфликтов, которые нередко перерастали в вооруженные столкновения.

Мудрость Ажыбек датка проявлялась в проведении политики сближения и мирного сосуществования с соседними казахскими племенами и имеющиеся конфликты и ссоры, разрешал мирным путем без применения вооруженной силы, на основе

переговоров и личных встреч с руководителями казахских племен. В сложных ситуациях, когда случались факты угона лошадей целыми табунами или возникали другие конфликты с казахскими племенами, он использовал мирные методы разрешения споров путем привлечения послов-посредников и проведения переговоров.

Ажыбек датка относился с глубоким уважением к казахскому народу и его правителю Абылай хану и его сыновьям, которые в свою очередь также уважали и почитали Ажыбек датка. Поэтому между кыргызами и казахами не было серьезных конфликтов и войн, напротив, они оказывали всяческую помощь друг другу и жили в мире и согласии.

Великодушные и дружеские чувства были проявлены потомками великого Абылай хана в отношении внуков Ажыбек датка. Так, после казни Кокандским ханством Нурак датка, его сыновья, Кыдыралы и Байтик были еще маленькими. Поэтому их мать, опасаясь что правители Кокандского ханства могут убить ее маленьких детей и в целях обеспечения их безопасности, отправит сыновей в ставку Абылай хана, под мощную и надежную защиту дружественного казахского хана. Переждав опасный период и немного возмужав, Кыдыралы и Байтик вернутся домой, к своему народу. По достижению совершеннолетия и по воле большинства кыргызских племен Таласа, Кетмен-Тюбе, Чаткала и Аксы Кыдыралы будет назначен Кокандским ханством даткой (генерал-губернатором).

Ажыбек датка был также просвещенным и богобоязненным человеком, чтил религию и придерживался его основных канонов. Управление народом на вверенных ему территориях Ажыбек датка осуществлял справедливо и мудро. Во время его правления в Таласской долине и других вверенных ему землях, не наблюдалось межплеменных и межродовых распрей и серьезных конфликтов, более того, кыргызские племена под его началом не принимали участия в ссорах и распрах, изредка воз-

никающих между отдельными кыргызскими племенами. Ярким примером справедливого и братского отношения ко всем кыргызским племенам со стороны Ажыбек датка служит следующий исторический пример.

Когда между кыргызскими племенами из рода Сарбагыш, которое возглавляли Ормон хан, Торогельди и Уметалы и рода Бугу, которым правили Балбай баатыр и Боронбай, начались межплеменные распри и вооруженные столкновения в борьбе за власть и земли, Ормон хан направит своего специального представителя к Ажыбек датка с просьбой оказать ему вооруженную помощь против кыргызских племен из рода Бугу. На встрече с посланником Ажыбек датка твердо ответит ему, чтобы он передал его просьбу Ормон хану, как можно скорее прекратить военные действия и перейти к переговорам между двумя братскими кыргызскими племенами и любые вопросы решать только мирным путем. Слова Ажыбек датка о том, что все кыргызы являются детьми великого Манаса и благородной Каныкей, поэтому кыргызам необходимо жить в братском согласии и мире, свидетельствуют о его мудрости и благородстве. Слова Ажыбек датка, что невозможно занимать ни сторону Ормон хана, ни сторону Балбай баатыра, так как все кыргызы братья и составляют единый народ, являются священными для кыргызов. И с такими отеческими напутствиями Ажыбек датка отправит посланника к Ормон хану.

Ажыбек датка уделял большое внимание сохранению культурного наследия кыргызского народа, поддерживал и создавал необходимые условия для всемерного развития устного народного творчества, покровительствовал талантливым и известным манасчы – сказителям эпоса «Манас», «Семетей», «Сейтек», а также певцам, музыкантам чоорчу-сурнайчи, играющих на свирели и других музыкальных инструментах. Также поддерживал религиозных деятелей и придавал важное значение развитию ремесел и создавал стимулы для профессионального роста, так

называемым мастерам-умельцам на все руки. Ажыбек датка старался создать хорошие условия для жизни и устройства быта простых людей, проживающих на подвластной ему территории.

Как свидетельствует история, Шералы, родной племянник Ажыбек датка, воссевший на ханский трон, в одночасье забудет отеческую помощь и мудрые наставления Ажыбек датка. Поддавшись влиянию придворных ишанов и ходжи, он отступится от принципов справедливости, ослабит управление ханством и втянется в дворцовые интриги и хитросплетения.

Ажыбек датка не будет одобрять действия Шералы хана по управлению государственными делами, особенно его несправедливое и предательское отношение к минбаши Нүзүп бию и баатыру Сыйдалы беку, которые возглавив многотысячное войско, разгромили войска бухарского эмира Насрулло Батырхана, захватили ханскую ставку в Коканде и помогли Шералы взойти на трон хана.

Зная недовольство Ажыбек датка к Шералы хану по поводу слабого управления ханом государственными делами, недоброжелатели Ажыбек датка в превратном виде будут доносить его слова в ханскую ставку и самому Шералы хану.

Тем не менее, благодаря воинским способностям и личному авторитету тысячника (минбаши) Нүзүп бия и баатыра Сыйдалы бека армия Кокандского ханства будет становиться сильнее и боеспособнее, что будет способствовать укреплению ханской ставки и власти Шералы хана.

Как показывают исторические данные, Шералы хан фактически самоотстранился от решения государственных дел и все больше втягивался в дворцовые интриги, и фактически верховная власть в ханстве перешла в руки интриган и подхалимов. Поэтому Шералы хан не мог объективно рассматривать и соответственно делать правильные выводы по ложным доносам и клеветническим нападкам на Ажыбек датка. В результате Шералы хан, опасаясь сильного и авторитетного Ажыбек датка,

решил убить его и задумает поставить послушного и слабого человека, который будет выполнять приказы Кокандского ханства в ущерб интересам кыргызского народа.

Однако основной причиной физической расправы со стороны Шералы хана над Ажыбек датка послужила активная и целеустремленная политика Ажыбек датка по созданию самостоятельного и независимого кыргызского государства, неподвластного Кокандскому ханству.

Как показывает история, попытки создания самостоятельного и независимого кыргызского государства, фактически были предприняты лидерами кыргызских племен в 1842 году. В этот исторический период, во времена правления Кокандского ханства, кыргызы Иссык-Кульского, Нарынского, Чуйского и Таласского регионов созвали Народный Курултай. Он проходил в местечке «Кызыл Токой» на Иссык-Куле. Основным вопросом обсуждения стал вопрос о создании самостоятельного кыргызского ханства и было принято историческое решение создать самостоятельное и независимое государство, объединяющее все кыргызские племена в Центральной Азии.

Ханом был провозглашен Ормон Ниязбек уулу (Ормон хан) – манап из племени Сарбагыш. На Курултае был утвержден свод государственных и общественных правил под названием «Ормон окуу», создана военная гвардия «Кол» – армия для защиты суверенитета государства и отражения от внешних врагов. Все лидеры кыргызских племен и родов единодушно поддержали и одобрили данную историческую инициативу.

Главным итогом Народного Курултая стали практические шаги и результаты по осуществлению мечты кыргызского народа о национальном единстве и создании единого самостоятельного и независимого государства. Исторические решения Курултая позволили кыргызскому народу поверить в свою силу, основанную на национальном патриотизме, берущих истоки в духовных началах, заложенных Манасом Великодушным и са-

мой героической историей кыргызов и становления кыргызской государственности, насчитывающей более двух тысячелетий, а также в исторической ответственности лидеров кыргызских племен за будущее кыргызской нации и кыргызского государства.

Несмотря на гонения и репрессии со стороны Кокандского ханства, участники Курултая ощущали поддержку всего кыргызского народа и в своих высоких стремлениях и помыслах были уверены в том, что добились практического разрешения имеющихся разногласий между кыргызскими племенами, что стало основой их духовного, военного и политического объединения.

Кокандское ханство, узнав об Иссык-Кульском Курултае и его исторических решениях, и опасаясь того, что кыргызские племена, объединившись в самостоятельное государство, не будут подчиняться хану Коканда, начнет военную операцию по физическому уничтожению руководителей кыргызских племен, принимавших активное участие в Народном Курултае.

Поэтому в 1843 году правитель Коканда Шералы хан приказал коменданту крепости города Олуя-Ата (нынешний город Тараз, Казахстан) Аккула беку казнить Ажыбек датка, отправив на эту военную операцию специальное войско ханства. Коварно обманув Ажыбек датка, путем приглашения его якобы на военный совет в крепость Олуя-Ата, по приказу Шералы хана Ажыбек датка будет казнен без предъявления какого-либо серьезного обвинения, а тело Ажыбек датка откажутся передавать его родственникам.

Все кыргызские племена будут потрясены подлостью и коварством Кокандского ханства и готовы будут начать военные действия против ставленника Шералы хана, коменданта крепости Олуя-Ата Аккулы бека. В этот сложный и трагический для кыргызов исторический период, сын Ажыбек датка Нурак баатыр со своими воинами (кырк джигит) вступит в неравный

бой с вооруженными до зубов стражниками крепости Олуя-Ата и своими героическими и отважными действиями вынудит кокандцев отступить и отвоюет тело своего отца.

Когда встанет вопрос, где и в каком месте похоронить тело Ажыбек датка, то старейшины Таласа и лидеры кыргызских племен, следуя святым обычаям и традициям кыргызского народа, примут историческое решение похоронить Ажыбек датка на священном для каждого кыргыза месте, рядом с захоронением Манаса Великодушного у подножья горы и начала ущелья, ведущей на джайлоо в урочище Кен-Кол. Со всеми воинскими почестями Ажыбек датка будет погребен вблизи кумбеза (мавзолея) Манаса, расположенного в нынешнем Таласском районе. Это место считается святым и сюда приезжают люди из разных уголков страны, чтобы поклониться духу Великого Манаса и почтить память Ажыбек датка.

Место захоронения Ажыбек датка среди кыргызских племен будет держаться в секрете и только позднее будет построен большой кумбез, дувалы (стены) которого сохранились до сегодняшних дней, что свидетельствует о том, что кумбез был построен прочно и основательно.

Принимая во внимание исторические заслуги Ажыбек датка в вопросе упрочения кыргызской государственности и учитывая его огромный вклад в отстаивании независимости кыргызских племен от Кокандского ханства и его искреннюю заботу о кыргызском народе, мудрость и мужество, было бы правильным и справедливым увековечить имя и дело Ажыбек датка и построить или отреставрировать кумбез и проводить общественно-политические мероприятия, посвященные его жизнедеятельности на постоянной основе.

Продолжая историческое повествование о славных сынах кыргызского народа, будет интересным краткий рассказ *о сыне Ажыбек датка Нурак баатыре*. Как гласит народная мудрость, если по руслу реки когда-то текла вода, то когда вновь появится

вода, она будет течь и дальше по этому руслу. Так и в жизни бывает. Славное и героическое дело своего отца Ажыбек датка продолжит его сын Нурак баатыр. По сведениям санжырачи, Ажыбек уулу Нурак родился в 1804 году в Таласе.

В тот исторический период, кыргызские племена жили как одна большая и дружная семья, свято чтит заветы предков и строго следовали священным правилам братства и единства кыргызского народа, завещанные Великим Океаноподобным Манасом.

Ярким образцом братства и сплоченности кыргызских племен является великая дружба между Нурак баатыром и выдающимся сыном кыргызского народа Байтик Канай уулу, правителем из племени Солто. И в радости и в горе, Нурак датка из Таласа и Байтик баатыр из Чуя старались быть вместе и максимально помогали друг другу, проявляя при этом огромную заботу о кыргызском народе. Хочется привести один замечательный пример родства и добросердечных отношений, которые существовали между кыргызскими племенами.

После казни Ажыбек датка над его семьей и близкими родственниками нависнет смертельная угроза физического уничтожения со стороны Кокандского ханства. В это тяжелейшее время на помощь Таласским кыргызам придут братья из Чуйской долины. Отважный и благородный Байтик баатыр предложит свою помощь и военную защиту, пригласив Нурак баатыра вместе с его родственниками и близким окружением на время перекочевать на земли Чуя и переждать опасную и тревожную пору. Приняв приглашение своего друга Байтик баатыра, Нурак баатыр вместе со своим народом прибудет на благодатные Чуйские земли. Байтик баатыр предложит Нураку огромный выбор территории для расположения его личной ставки вместе с военной дружиной – сорока воинами (кырк джигит) и прибывшими родственниками.

Нурак баатыр выберет безопасное в военном отношении и удобное для проживания красивейшее место у подножья горы, рядом с густым лесом и горной рекой в начале ущелья Кашка-Суу. С тех исторических времен и по сегодняшний день это место называется Байгелди, которое находится в Аламудунском районе возле села Арчалы. Свое историческое название село Байгелди получило благодаря приказу Байтик баатыра, который дал команду своим приближенным не говорить никому о прибытии Нурак баатыра из Таласа. А местный простой народ, увидев, что на этих землях в одночасье появилось большое количество новых и красивых юрт, молодых воинов и девушек, а также неизменных спутников кочевников: отар овец, лошадей и верблюдов, подумал, что поселился очень богатый человек, поэтому и назвали данное место – Байгелди, что в переводе с кыргызского означает: пришел и поселился очень богатый человек.

Не пройдет и года, как Нурак баатыр, поблагодарив народ Чуя за оказанное гостеприимство и великого Байтик баатыра за братскую заботу, отбудет вместе со своими воинами и близкими родственниками на историческую родину – в благословенную Таласскую землю и по воле Всевышнего и своего народа будет править кыргызскими племенами Таласской долины до конца своей короткой, но яркой и героической жизни.

Учитывая волю и пожелания кыргызских племен Таласа, Кетмен-Тюбе, Чаткала и Аксы, Кокандское ханство специально пригласит Нурак баатыра в города Ташкент и Коканд по вопросу назначения его даткой (генерал-губернатором). Согласно процедурам ханского двора, данный вопрос был согласован с приближенным хана – Азизбек Парваначи и, получив его одобрение, Нурак баатыр будет принят самим Шералы ханом.

Во время приема, хан Коканда Шералы, имея тайное желание изолировать в перспективе Нурак баатыра от политической деятельности и убрать его со своего пути, включая и физическую расправу, начнет в грубой форме вести разговор с Нурак

баатыром, провоцируя его на скандал. Но Нурак баатыр будет вести себя с достоинством, отвечать грамотно со знанием дела и достаточно смело на провокационные вопросы хана. Мужественный характер и гибкий ум Нурака произведут настолько сильное впечатление на Шералы хана, что он горько пожалеет, что убил его отца и своего родного дядю, Ажыбек датка.

Шералы хан передаст Нурак баатыру ханскую печать, которая после смерти Ажыбек датка хранилась временно у Сатылгана Бапы уулу и вручит ханский указ о назначении Нурак баатыра даткой (генерал-губернатором Таласа, Кетмен-Тюбе, Чаткала и Аксы), датированный 1845 годом.

Как свидетельствует история Кокандского ханства, после Шералы хана, который пробудет на своем посту с 1842 по 1845 годы, ханский трон займет его сын Кудаяр. Кокандский хан, втайне завидуя уму и храбрости Нурак датка, его растущей популярности и авторитету среди кыргызского народа и представителей ханского двора, а также опасаясь того, что Нурак датка продолжит великое дело своего отца, Ажыбек датка, по объединению всех кыргызских племен и созданию самостоятельного и независимого от Коканда кыргызского ханства, задумает его убрать насильственным путем и подготовит коварный план физического уничтожения.

С этой целью Кудаяр хан даст специальное задание представителю ханской ставки в крепости города Олуя-Ата некоему Шады беку казнить Нурак датка. В Талас будут направлены войска Кокандского ханства в количестве 300 воинов. Против Кокандского воинства Нурак датка выставит свою военную дружину (кырк джигит), которые были предназначены для защиты народа и кыргызских земель от внешних врагов. Воины Нурак баатыра были полностью экипированы и неплохо вооружены. Во главе кырк джигит будет легендарный Тоо-Ашар (человек-гора), который был предводителем войска Ажыбек датка. Заняв удобную в военном отношении позицию – узкую

тропу при входе в ущелье Кичи-Капка, Нурак датка, Тоо-Ашар баатыр и 40 воинов (кырк джигит) предъявят ультиматум воинам Кокандского ханства. Умные и грозные слова Тоо-Ашар баатыра о том, что 100 воинов ханства полягут от удара меча Нурак баатыра, еще 100 кокандских воинов порубит сам Тоо-Ашар баатыр, а остальных 100 воинов ханства обратят в бегство 40 джигитов Нурак датка возымеют магическое действие на командира Кокандского воинства, который, чтобы сохранить жизнь своих 300 воинов, повернет назад в Коканд. По возвращении в ставку Кокандского ханства, командир воинства будет казнен, но зато, благодаря командиру, 300 воинов и человеческих жизней будут спасены.

Кудаяр хан, пребывая в ярости и злобе, из-за неудачно проведенной военной операции, повторно направит уже специальные войска на поимку Нурак датка. На этот раз, кокандские воины, используя засаду и сети, а также другие подлые и коварные методы, неожиданно нападут на Нурак датка в ущелье «Кичи-Капка», когда он будет на охоте без своих воинов. Кокандцы набросят на Нурак баатыра веревочную клетку, схватят его и заточат в крепости города Олуя-Ата. По приказу Кудаяр хана, в 1848 году Нурак датка будет казнен в стенах этой крепости. Исторических данных о месте захоронения Нурак датка, был ли построен ему кумбез, к сожалению, пока не имеется.

Как свидетельствуют исторические данные, после казни Нурак датка во главе кыргызских племен Таласа находились представители из разных племен и родов, и, как правило, управляли они недолго. Так, это Сатылган из рода Алакчын, Эгемберди из рода Жети, Жангелди из племени Кытай, Сарымсак из рода Багыш. Никто из них не смог долго управлять народом Таласа, Кетмен-Тюбе, Чаткала и Аксы, срок их правления был небольшой, большей частью они ограничивались управлением своими родами и племенами.

У Нурак датка были сыновья Кыдыралы и Байтик. Стар-

ший Кыдыралы и младший Байтик. *Кыдыралы было 15 лет, когда его отца, Нурак датка казнили.* Мать Кыдыралы, опасаясь, что Кокандское ханство может убить и ее сыновей, отвезет Кыдыралы и Байтика для защиты в казахский аул Абылай хана, потому что *Ажыбек датка был в хороших и дружеских отношениях с сыновьями Абылай хана.*

Кыдыралы, достигнув совершеннолетия и возмужав на чужбине, возвратится в Талас к своему народу. Кыдыралы, несмотря на молодость, обладал трезвым умом, мужественным характером, был справедлив и за это его ценили в народе и уважали в ставке Кудаяр хана. *Поэтому уже в 1848 году, по приказу Кудаяр хана было принято решение передать отцовское знамя Нурак датка его сыну, Кыдыралы.* Впоследствии, после возвращения Кыдыралы домой, ханским указом на него была возложена миссия генерал-губернаторства во всей Таласской долине.

Позднее, в 1858 году хан Коканда Мала издал указ, согласно которому Кыдыралы был присвоен титул датка и официально возложена обязанность управлять кыргызскими племенами Таласа, Кетмен-Тюбе, Чаткала и Аксы.

Кыдыралы датка родился приблизительно в 1834 году на территории нынешнего Манасского района Таласской области. Повествуя о Кыдыралы, внуке Ажыбек датка, нельзя не рассказать о его славных делах, которые принесли большую и практическую пользу кыргызскому народу.

Во времена своего правления, Кыдыралы датка организовал строительство канала, который брал начало от ущелья «Чон-Капка» (территория нынешнего Кировского водохранилища) и проходил по местности «Кара-Ой», направляясь вниз по склону горы в западном направлении к границе с Казахстаном. По данному каналу на поля долины текли воды из реки Талас. Таким образом, были созданы благоприятные условия для орошения полей, что способствовало развитию сельского

хозяйства в данном районе и тем самым простые люди могли заниматься земледелием, обеспечивая себя зерном и продовольствием.

Канал, названный в честь Кыдыралы датка, в народе до сих пор именуется «Кыдыралы-арык» и до сегодняшних дней обеспечивает водой жителей западной зоны Манасского района Таласской области. От этого канала были проложены дополнительные арыки, по которым текла вода, используемая для полива полей под зерновые культуры, плодовые деревья и бахчевые растения. Наличие воды и ирригационных условий для развития сельского хозяйства создавало предпосылки для строительства жилых домов и обустройства жизни населения этой местности. Этим каналом уже в условиях СССР широко пользовались колхозы, совхозы и сельскохозяйственные предприятия.

Русло «Кыдыралы-арыка (канала)» сохранилось до настоящего времени. Более того, используя современную технологию, большинство населения и сегодня продолжают пользоваться этим каналом. По меркам того исторического времени, строительство канала являлось грандиозным и беспрецедентным событием, так как длина его составляла порядка 50 километров. Для строительства и рытья этого канала («Кыдыралы-арыка») требовались значительные людские и технические ресурсы. В те исторические времена отсутствовала специальная землеройная техника и строительно-механические приспособления для рытья канала. А также население еще не было оседлым и не имело нужных навыков и мастерства. Для их мобилизации требовались выдающиеся организаторские способности, ораторское искусство и глубокие знания в области строительства каналов и гидротехнических сооружений. Таким человеком, который мог бы осуществить большое и трудное дело, являлся Кыдыралы датка. В первую очередь, он сумел привлечь на строительство канала своих родных и близких, а также заин-

тересовал население, которое непосредственно могло получать воду из этого арыка. Используя свои дружеские и деловые связи с лидерами казахских племен, проживающих в Олуя-Ата (в настоящее время город Тараз, Казахстан), Кыдыралы датка приобрел землеройную и строительную технику. До окончания строительства канала, Кыдыралы датка осуществлял постоянный контроль за ходом стройки и обеспечивал строителей необходимыми материалами, питанием и проявлял истинно отеческую заботу. Поэтому строительство канала было завершено в рекордно короткий срок и на высоком качественном уровне.

Благодаря построенному Кыдыралы датка каналу, население, проживающее в Манасском районе, и до настоящего времени использует воду, текущей из реки Талас и протекающей по этому каналу.

Природа одарила Кыдыралы датка не только талантом сильного и мудрого руководителя, которое проявилось в его организаторских способностях управления кыргызскими племенами, населяющими Талас, Кетмен-Тюбе, Чаткал и Аксы, но и отличными качествами умелого менеджера и хозяйственника.

Так, по правую (восточную) сторону ущелья Кичи-Капка есть прозрачный и холодный родник, который носит название Долоно (боярышник). По инициативе Кыдыралы датка, ниже этого родника была построена плотина, которая способствовала образованию прудов для различных хозяйственных целей. Благодаря появившейся воде и строительству оросительных систем, на западной стороне холмиков «Желе-Добе» на поливных землях население начало заниматься выращиванием зерновых и бахчевых культур. Проводя активную аграрную политику среди населения Таласской долины, Кыдыралы датка прививал им любовь к земле и труду, одновременно решал насущные проблемы людей, то есть обеспечивал их необходимыми сельскохозяйственными продуктами: зерном, овощами, фруктами и другими необходимыми продуктами питания.

Кыдыралы датка остался в памяти людей как мудрый и заботливый руководитель. Он умер примерно в 1898 году и похоронен у входа в ущелье «Кичи-Капка» на восточной стороне холма «Желе-Добе».

Известные ученые России, исследовав историю развития кыргызской государственности и жизнь кыргызских племен в период правления Кокандского ханства, написали немало интересных книг и научных статей о быте, общественном строе, родоплеменных отношениях кыргызов и их выдающихся руководителей.

Известный русский ученый Василий Андреевич Каллаур лично изучал жизненный путь известных сынов кыргызского народа, в том числе лидера кыргызских племен Таласа, Кетмен-Тюбе, Чаткала и Аксы Ажыбек датка и его сына, Нурак баатыра и внука, Кыдыралы. В 1902 году В. Каллаур издал в городе Ташкент популярную по тем временам и интересную в научном плане книгу «История города Олуя-Ата». Значительную роль в написании этой книги сыграли его личные встречи с внуком Ажыбек датка, Кыдыралы и воспоминания его современников.

Жизнь таких замечательных людей, как *Ажыбек датка, его сына Нурак датка и внука Кыдыралы датка* (титул датка приравнивается к званию генерал-губернатора) – это история борьбы кыргызского народа за создание независимого государства и упрочение основ кыргызской государственности. Их жизненный путь и общественно-политическая деятельность требуют пристального и серьезного изучения историков, политологов, философов, литературоведов, а также ученых других специальностей и практиков по вопросам истории кыргызского народа и кыргызской государственности.

Каныбек Оморов, Жаныбек Оморов
(*прямые потомки Ажыбек датка в пятом поколении*)